

अध्याय 50

- (1) काकासाहेब दीक्षित,
- (2) श्रीटेंवेस्वामी र
- (3) बालाराम धुरन्धरका कथाहरू।

मूल चरित्रको अध्याय 39 र 50 लाई मैले एकै ठाउँमा मिलाएर लेखेको छु। किनभने यी दुबै अध्यायहरूको विषय प्रायः एकै जस्तो नै छ। अब सच्चरित्रको अध्याय 51 यहाँ पचासै अध्यायको रूपमा लेखिदै छ। यस अध्यायमा

- (1) काकासाहेब दीक्षित
- (2) श्रीटेंवेस्वामी र
- (3) बालाराम धुरन्धरका कथाहरू छन्।

जो भक्तहरूका जीवनका आधार र सद्गुरु हुनुहुन्छ त्यो साईं महाराजको जय होस्। वहाँ गीता धर्मको उपदेश दिएर हामीहरूलाई शक्ति प्रदान गरिरहनु भएको छ। हे साईं। कृपा दृष्टिले हेरेर हामीहरूलाई आशीष दिनुहोस्। जसरी मलयाचलमा हुने चन्दनवृक्षले सम्पूर्ण तापहरूलाई हरण गरेर लिन्छ अथवा जस्तो किसिमले बादलले जल वर्षा गरेर मानिसहरूलाई शीतलता र आनन्द पुऱ्याउँदछ वा जतरी बसन्तमा फुलेका फूलहरू ईश्वरको पूजाको काममा आउँदछन्, त्यस्तै प्रकारले श्री साईंबाबाका कथाहरूले पाठकहरू तथा श्रोताहरूलाई धैर्य र सान्त्वना दिन्छन्। कथा भन्ने र सुन्ने दुर्वचरी धन्य हुन्। किनभने ती कथा भन्नाले मुख र त्यस्तै सुन्नाले कान पवित्र हुन जान्छन्।

यो त सर्वमान्य कुरो छ कि चाहे हामीहरूले सयौं प्रकारका साधना किन नगरौं, जबसम्म सद्गुरुको कृपा हुँदैन, त्यहाँसम्म आफ्नो आध्यात्मिक ध्येयको प्राप्ति हुन सक्तैन। यस विषयमा यो तल लेखिएको कथा सुन्नोस्।

काकासाहेब दीक्षित (1864-1926)

श्री हरि सीताराम उपनाम काकासाहेब दीक्षित सन् 1864 मा वडनगरको नागर ब्राह्मण कुलमा खण्डवामा जन्मेका थिए। उनको प्राथमिक शिक्षा खण्डवा र हिंगणाघाटमा भयो। माध्यमिक शिक्षा नागपुरमा उच्च श्रेणीमा प्राप्त गरेपछि उनले पहिले विल्सन तथा पछि एल् फिष्टन कालेजमा अध्ययन गरे। सन् 1883 मा उनले ग्रेजुएटको डिग्री लियर कानूनी (L.L.B.) र कानूनी सल्लाहकार (Solicitor) का परीक्षाहरू पास गरेर अनि उनी सरकारी सलिसिटर फर्म मेसर्स लिटिल एण्ड कंपनीमा काम गर्न लागे। यसपछि उनले आफैँले एउटा सलिसिटर फर्म चालू गरिदिए।

सन् 1909 भन्दा पहिले त बाबाको कीर्ति उनको कानसम्म पुगेको थिएन। तर यस पछि उनी चाँडै नै बाबाका परमभक्त बने। उनी लोनाबालामा बसेको बखतमा अचानकसँग उनको भेट आफ्ना पुराना मित्र नानासाहेब चाँदोरकरसँग भयो। दुवैजना यताउताका चर्चामा समय बिताउँदथे। काकासाहेबले उनी लण्डनमा हुँदा रेलगाडीमा चढ्न लागेको बेलामा कसरी उनको पाउ चिप्लियो र कसरी त्यसमा चोट लाग्यो भन्ने कुराका पूरा विवरण नानासाहेबलाई बताए। मैले सयौँ उपचार गरें, तर कुनै फाइदा भएन भनेर काका साहेबले अगाडि भने। यो कुरा सुनेपछि नानासाहेबले यदि तिमी यो लंगडोपन र कष्टबाट मुक्त हुन चाहन्छौ भने मेरा सद्गुरु श्री साईबाबाको शरणमा जाऊ भनेर उनीलाई भने। उनले बाबाको पूरा ठेगाना बताएर वहाँको भनाइलाई उनले (नानासाहेबले) दोहोर्‍याए। त्यो यो थियो 'जसरी डरोले खुट्टा बाँधिएको एउटा चरा आफूकहाँ तानेर ल्याइन्छ, त्यसरी नै म आफ्नो भक्तलाई समुद्रपारवाट पनि तानेर ल्याउँछु'। उनले (नानासाहेबले) 'यदि तिमि बाबाका अपना मानिस रहेनछौ भने तिम्रीलाई वहाँप्रति आकर्षण पनि हुने छैन र वहाँको दर्शन पनि प्राप्त हुनेछैन भन्ने कुरा पनि स्पष्ट पारिदिए। काकासाहेबलाई यी कुरा सुनेर बडो प्रसन्नता भयो र उनले भने 'म शिरडी गएर बाबासँग शरीरको लंगडोपनको सट्टा आफ्नो चंचलमनलाई अपाङ्ग बनाएर परमानन्द प्राप्ति गराइ दिनोस् भन्दछु'।

केहीदिन पछि नै बम्बई विधान सभा (Legislative Assembly) को चुनावमा मत प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा काकासाहेब अहमदनगर गएर सरदार काकासाहेब

मिरीकरकहाँ बसे। कोपर गाउँका तहसीलदार तथा काकासाहेब मिरीकरका सुपुत्र श्री बालासाहेब मिरीकर पनि घोडाको प्रदर्शन हेर्नलाई अहमदनगर आएका थिए। चुनावको काम समाप्त भएपछि काकासाहेब दीक्षित शिरडी जान चाहन्थे। यहाँ घरमा काका साहेबसँग साथमा शिरडी पठाउन कुन चाहीं व्यक्ति उपयुक्त होला भनेर बाबु छोरा विचार गरिराखेका थिए भने अर्कातिर बाबा बेग्लै तरिकाले उनीलाई (काकासाहेब दीक्षितलाई) आफूकहाँ बोलाउने प्रबन्ध गरिरहनु भएथ्यो। शामाकहाँ उनकी सासूको हालत बडो सौचनीय छ र त्यसैले उनीलाई हेर्न उनी (शामा) तुरून्तै अहमदानगर आऊन् भन्ने एउटा तार आयो। बाबाघाट अनुमति प्राप्त गरी शामाले वहाँ गई आफ्नी सासूलाई हेरे। अब उनको स्थितिमा प्रशस्त सुधार भैसकेको थियो।

प्रदर्शनीमा जान लागेको बेला नानासाहेब पानसे तथा अप्पा साहेब दृष्टि अचानक शामाथि पच्यो। उनीहरूले शामालाई मिरीकरको घरमा गएर काकासाहेब दीक्षितलाई भेटी उनीलाई आफ्नो साथमा शिरडी लैजान भने। उनीहरूले शामा आएको सूचना काकासाहेब दीक्षित र मिरीकरलाई पनि दिए। साँझको समयमा शामा मिरीकरको घरमा आए। मिरीकरले शामालाई काकासाहेब दीक्षितसँग परिचय गराइदिए र काकासाहेब दीक्षित शामाको साथमा रातको दश बजेको गाडीबाट कोपर गाउँको लागि रमाना हुने कुरा निश्चित पनि भयो। यो निश्चयपछि नै एक विचित्र घटना घट्यो। बालासाहेब मिरीकरले बाबाको एउटा तस्वीरबाट पर्दा हटाएर काकासाहेब दीक्षितलाई वहाँको दर्शन गराए। जसको दर्शनको लागि म शिरडी जाँदैछु वहाँ नै यो तस्वीरको रूपमा मेरो स्वागतको निमित्त यहाँ विराजमान हुनहुन्छ भन्ने कुरा देखेर उनीलाई (काकासाहेब दीक्षितलाई) बडो आश्चर्य भयो। त्यसैले अत्यन्त नै पानी पानी भई उनले बाबाको वन्दना (ढोग) गरे। यो तस्वीर मेघाको थियो र ऐना राख्नको लागि मिरीकर कहाँ आएथ्यो। अर्को ऐना राखेर त्यसलाई काकासाहेब दीक्षित र शामाको हातमा शिरडी फिर्ता पठाउने प्रबन्ध गरियो।

दश बजेभन्दा पहिले नै स्टेशनमा पुगेर उनीहरूले दोश्रा श्रेणीको टिकट लिए। गाडी स्टेशनमा आइपुग्दा दोश्रा श्रेणीको डिब्बा खचाखच भरिएको थियो। त्यसमा बस्नलाई तिल जति मात्र पनि ठाउँ थिएन। भाग्यवश गार्डसाहेब काका साहेब दीक्षितका जान पहिचानका मानिस निकले र उनीले यी दुवैलाई पहिला श्रेणीको डिब्बामा बसालिदिए। यस्तो किसिमले

सुविस्तापूर्वक यात्रा गर्दै उनहीहरू कोपर गाउँ स्टेशनमा उत्रे। स्टेशनमा नै शिरडी जान लागेका नानासाहेब चाँदोरकरलाई देखेर उनीलाई (काकासाहेब दीक्षितलाई) खुशीको पारावारै भएन। शिरडीमा पुगेर उनले (काकासाहेब दीक्षितले) मसजिदमा गएर बाबाको दर्शन गरे। त्यसैबेला बाबाले भन्न लाग्नुभयो 'म धेरै बेरदेखि तिम्रो नै प्रतीक्षा गरिराखेको थिएँ। श्यामालाई मैले नै तिम्रीलाई लिनको लागि पठाइदिएको थिएँ।

यसपछि काकासाहेब दीक्षितले अनेकौं वर्ष बाबाको संगतमा बिताए। उनले शिरडीमा एउटा वाडा (भवन) बनाए जो उनको धेरै जसो स्थायी घर नै हुन गयो। उनीलाई बाबाबाट जो अनुभव प्राप्त भयो त्यो सबै स्थानाभावको कारण (ठाउँ नहुनाको कारणले) यहाँ दिइएको छैन। पाठकहरूसंग वहाँहरूले श्री साईलीला पत्रिकाको विशेषाङ्क (काकासाहेब दीक्षित) भाग 12 को अंक 6-9 सम्म हेर्नुपर्छ। उनको एक दुई अनुभव लेखेर म यो कथा समाप्त गर्नेछु। बाबाले उनीलाई अन्त समय आएपछि उनीलाई विमानमा लगिनेछ भन्ने आश्वासन दिनु भएको थियो। यो कुरा सत्य निकल्थो तारिख 5 जुलाई सन् 1926 मा उनी हेमाड पन्तको साथमा रेलद्वारा यात्रा गरिरहेका थिए। दुवैमा साईबाबाको विषयमा कुरा भइरहथ्यो। उनी श्री साईबाबाको ध्यानमा तल्लीन हुन गए। त्यसैबेला उनको गर्दन हेमाड पन्तको काँधमा गयो। त्यसैबेला उनको गर्दन हेमाड पन्तको काँधमा गयो र लाग्यो। उनले कुनै कष्ट र घबराहट बिना नै अन्तिम सास छोडिदिए।

श्री टेम्वे स्वामी:

अब म दोश्रो कथामा आउँछु। यसबाट सन्तहरू परस्पर एउटाले अर्कालाई कस्तो प्रकारले भाई-भाईको जस्तो प्रेम गर्ने गर्दछन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ। एकपटक श्री टेम्वे स्वामीको नामले प्रसिद्ध भएका श्री वासुदेवानन्द सरस्वतीले गोदावरीको तीरमा राजमहेन्दीमा आएर आफ्नो डेरा बनाए। उनी भवान् दत्तात्रयका कर्मकाण्डी, ज्ञानी तथा योगी भक्त थिए। नाँदेड (निजाम स्टेट) का एक जना वकील आफ्ना मित्रहरू सहित उनीसँग भेट गर्न आए र वार्तालाप गर्दा गर्दैमा श्री साईबाबाको चर्चा पनि निकलन पुग्यो। बाबाको नाम सुतेर स्वामीजीले हात जोडेर प्रणाम गरेर पुडुलीक राव (वकील) लाई श्री फल दिई उनीलाई भने- 'तिमी गएर मेरा भ्राता (भाई) श्री साईलाई प्रणाम गरी 'मलाई नबिर्सिए तथा सदैव

म उपर कृपादृष्टि राखे' भन्नु। उनले 'सामान्य रूपमा एक स्वामीले अर्कलाई प्रणाम गर्दैन, तर यहाँ रूपले यस्तो गरिएको पनि भने। श्री पुंडलीक रावले श्रीफल लिएर भने 'म यो बाबालाई दिनेछु तथा हजूरको सन्देश पनि भनिदिनेछु'। स्वामीले बाबालाई जो 'भाई' शब्दले सम्बोधन गरेथे त्यो अत्यन्त नै उचित थियो। उता स्वामीजी आफ्नो कर्मकाण्डी पद्धति (विधि) अनुसार दिनरात अग्निहोत्र प्रज्वलित राख्थे (बाली राख्थे) र यता बाबाको धूनी पनि दिनरात मसजिदमा बलि रहन्थ्यो।

एक महिना पछि नै पुंडलीक राव अरू मित्रहरूसहित श्रीफल लिएर शिरडीको लागि रमाना भए। मनमाड पुग्दा प्यास लागेकोले एउटा नालीमा पानी खान गए। खालि पेटमा पानी खान हुन्न, यो सोचेर उनले केही चिउरा खानको लागि निकाले। यो खाँदा केही बढी पीरो लाग्यो। त्यसको पीरोपन कम गर्नको लागि कसैले नरिवल फोरेर त्यसमा नरिवलको पानी मिलाइदियो र यसरी उनीहरूले चिउरा स्वादिष्ट बनाएर खाए। अभाव्यवश जो नरिबल उनीहरूको हातबाट फुट्यो त्यो स्वामिजीले आफ्नो तर्फबाट श्री बाबामा चढाउन पुंडलीक रावलाई दिएको चाहीं नै पन्यो। शिरडीको नजिक पुगेपछि उनीलाई नरिवलको संझना भएर आयो। उनीलाई श्री साईबाबामा चढाउन दिएको नरिबल नै फोरिएछ भन्ने थाहा पाएर बडो दुख लाग्यो। डराउँदै-डराउँदै र काँदै पनि उनी शिरडी पुगर वहाँ गई उनले बाबाको दर्शन गरे।

बाबा कहाँ त नरिवलको सम्बन्धमा स्वामीबाट बेतारको तार प्राप्त भै सकेको थियो। यसैले वहाँले पहिले नै पुंडलीक रावलाई 'मेरो भाइले पठाएको चीज ल्याउ' भन्ने कुरा गर्नु भयो। उनीले बाबाका चरण पक्डेर आफ्नो अपराध स्वीकार गर्दै आफ्नो भूलको लागि वहाँसँग क्षमा मागे। उनी (पुंडलीक राव) त्यसको सट्टा अर्को नरिवल दिन तैयार थिए। तर बाबाले त्यो नरिबलको मोल यो नरिबलको भन्दा कैयौं गुना बढी थियो र त्यसको पूर्ति यो साधारण नरिबलबाट हुनसक्तैन भन्दै त्यो लिन अस्वीकार गरिदिनु भयो। साथै वहाँले भन्नुभयो 'अब तिमी केही चिन्ता नगर। मेरे इच्छाले त्यो नरिवल तिमीलाई दिइयो तथा बाटामा फोरिदिइयो।

तिमी आफैंमा कर्तापनको भावना किन ल्याउँछौ 1 कुनै पनि असल बा खराब कर्म गर्दा आफूलाई कर्ता नसंझेर अभिमान तथा बहंकर भन्दा पर रहेर नै काम गर। अनिमात्र तिम्रो छिटो गतिले प्रगति हुनेछ”। बहाँको यो आध्यात्मिक उपदेश कस्तो सुन्दर थियो।

श्रीबालाराम धुरंधर (1878-1925):-

सान्ताकुज बम्बइका श्री बालाराम धुरंधर प्रभुजातिका एक सज्जन थिए। उनी बम्बइको उच्च न्यायलयमा एडवोकेट थिए त्यस्तै कुनै समयमा शासकीय विधि विद्यालय (Govt. Law School) बम्बइका (Principal) पनि थिए। उनका सम्पूर्ण परिवार सात्विक तथा धार्मिक थिए। श्री बालारामले आफ्नो जातिको योग्य सेवा गरेर यस सम्बन्धमा एउटा पुस्तक पनि प्रकाशित गराए।

यसपछि उनको ध्यान आध्यात्मिक र धार्मिक विषयहरूमा गयो। उनले ध्यानपूर्वक गीमा, त्यसको टीका ज्ञानेश्वरी तथा अरू दार्शनिक ग्रन्थहरूको अध्ययन गरे। उनी पंढरपुरका श्री भगवान् बिठोबाका परमभक्त थिए। सन् 1912 मा उनीलाई श्री साईबाबाको दर्शनको लाभ भयो। 6 महिना पूर्व उनका भाइ बाबुलजी र बामन रावले शिरडी आएर बाबाको दर्शन गरेथे र उनीहरूले घर फर्केर आफ्नो मीठो अनुभव श्री बालाराम र परिवारका अरू सदस्यहरूलाई सुनाए। अनि सबै जनाले शिरडी गएर बाबाको दर्शन गर्ने निश्चय गरे। यहाँ शिरडीमा उनी पुग्ने पहिले नै बाबाले स्पष्ट शब्दमा भनिदिनु भयो “आज मेरा दरबारीगण आउँदैछन्।” अरू मानिसहरूद्वारा बाबाको उपयुक्त वचन सुनेर धुरंधर परिवारलाई ठूलो आश्चर्य भयो।

.....

1. प्रकृते कियमाणनि गणैः कर्माणि सर्वशः।

अहंकारबिमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते॥ गीता 3-27

प्रकृतिका गुणद्वारा भएका सम्पूर्ण कर्महरूलाई अहंकारले मूढ बुद्धि भएको मान्छे म गर्नेवाला हुँ भन्ने ठान्द।

तस्मादसक्तः सतत कार्य कर्म समाचर। असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पुरुष॥ 3-19

त्यसकारण आसक्ति रहित् भएर कर्तव्य कर्म गर। किनभने आसक्तिरहित भएको कर्तव्यनिष्ठ पुरुषले कर्म गर्दा गर्दै परम गतिलाई पाउँछ॥

उनीहरूले आफ्नो यात्राको सम्बन्धमा कसैलाई पनि पहिले देखिनै सूचना दिएका थिएनन्। सबैले आएर वहाँलाई बोगे र अनि बसी वार्तालाप गरे। बाबाले अरूहरूलाई भन्नुभयो यी मेरा दरबारीगण हुन्, जसको सम्बन्धमा मैले तिमीहरूसँग पहिले नै भनेथेँ। अनि पछि धुरंधर भाइहरूसँग भन्नुभयो “मेरो र तिमीहरूको परिचय साठी जन्म पुरानो हो।” सबै नम्र र सभ्य थिए। यसैले सबैले हात जोडेर बसी-बसी बाबातिर निहारीरहे। उनीहरूमा सबै प्रकारका सात्विक भाव अश्रुपात (आँसु झर्नु), रोमान्च (रौं ठाडा हुनु) तथा कण्ठावरोध (घाटी रोकिनु) आदि जागृत हुन लागे र सबैलाई प्रसन्नता भयो। यसपछि उनीहरू सबै आफ्नो निवास (बस्ने ठाउँ) मा खान गए। खाएर केहीबेर विश्राम गरी फेरि मसजिदमा आएर बाबाको पाउ मिचन लागे। यसबेला बाबा कक्कड खाइरहनु भएको थियो। वहाँले बालारामलाई चिलिम दिएर एक सर्को लगाउन आग्रह गर्नु भयो। अहिलेसम्म उनले धुम्पान गरेका थिएनन् तापनि चिलिम हातमा लिएर बडो कठिनाइसँग उनले एक सर्को लगाएर आदारपूर्वक बाबालाई फर्काइदिए। लागि त यो अमूल्य घडी (समय) थियो। उनी 6 वर्षदेखि दमको रोगले पीडित थिए। तर कक्कड खानासाथ रोग मुक्त हुन गए। उनीलाई फेरि कहिल्यै पनि यो कष्ट भएन। 6 वर्षपछि उनीलाई एक दिन फेरि दमको रोगको हमला भयो। त्यो त्यही महापुण्यशाली (धेरै नै पुण्य भएको) दिन थियो, जुन दिन बाबाले महासमाधि लिनुभयो। उनी गुरुवारको दिन (बिहीबारको दिन) शिरडी आएका थिए। भाग्यवश त्यही रातको समयमा उनले चावडीको उत्सव देख्ने मौका पाए। आरतीको समयमा बालारामलाई चावडीमा बाबाको मुखमण्डल भगवान् पांडुरंग जस्तै देखियो। भोलिपल्ट काकड आरतीको समयमा उनलाई बाबाको मुखमण्डलको कान्ति आफ्ना परम इष्ट पांडुरंगको जस्तै नै फेरि देखिन गयो। श्री बालाराम धुरंधरले मराठीमा महाराष्टका महान् (ज्यादै तूला) सन्त तुकारामको जीवनचरित्र लेख्का दन्। तर खेदको कुरा यो छ कि पुस्तक प्रकाशित हुने बेलासम्म उनी बाच्न सकेनन्। उनका बन्धहरूले यो पुस्तकलाई सन् 1928 मा प्रकाशित गराए। यो पुस्तकको प्रारम्भमा पृष्ठ 6 मा उनको जीवनसँग सम्बन्धित एउटा परिक्षेपकमा उनको शिरडी यात्रा को पूरा वर्णन छ।

श्रीसद् गुरु साईनाथमा अर्पण होस्।

मंगल होओस्।

अध्याय 51

उपसंहार

अध्याय 51 पूरा भैसकेको छ र अन्तिम अध्याय। (मूल ग्रन्थ को 52 नौं अध्याय) लेखिदै छ। यसमा हेमाड पन्तले अन्तिम समालोचना गरेका छन् र अरु मराठी धार्मिक काव्य ग्रन्थहरूमा जस्तो किसिमले विषयको सूची अन्यमा लेखिइन्छ त्यस्तै किसिमले सूची लेख्ने वचन दिएकाछन् अभाग्यवश हेमाड पन्तका कागजपत्रहरू छानबीन गर्दा पनि त्यो सूची पाउन सकिएन। अनि बाबाका एक योग्य तथा धार्मिक भक्त ठाणाका अवकाश अवकाश प्राप्त तहसीलदार श्री बी व्ही देवले त्यो रचेर राखिदिए। पुस्तकको प्रारम्भमा नै विषय सूची दिने तथा प्रत्येक अध्यायम विषयको संकेत शीर्षक स्वरूप लेख्ने नै आजकलको प्रयास छ। यसैले यहाँ अनुक्रमणिका दिएको छैन। यसैले यो अध्यायलाई उपसंहार संझनु नै उपयुक्त हुनेछ। अभाग्यवश हेमाड पंत शाफूले लेखिएको यो अध्यायको प्रतिमा संशोधर गरेर त्यंसलाई छपाउन योग्य बनाइन्जेलसम्म वाँचिरहन सकेनन्।

श्री सद्गुरुकौ महानता :-

हे साई ! म हजूरका चरण मा वन्दना गरेर (ढोगेर) हजूरसँग शरणको याचना (भाग) गर्दछु। किनभने हजूर नै यो सम्पूर्ण विश्वको एकमात्र आधार हुनुहुन्छ। यदि यस्तै नै क्षारणा लिएर हामीले वहाँको भजन पूजा गर्नुभन्ने हाम्रो सम्पूर्ण इच्छा पूरा हुनेछ र हामीलाई आफ्नो परम लक्ष्यको प्राप्ति हुन जानेछ। यो कुरा निश्चित छ। आज निन्दित विचारहरूको किनारामा मायामोहका आँधीबिहारीबाट धैर्यरूपी रूपको जराहरू उखेलिएको छ। अंकाररूपी वायुको प्रबलताबाट हृदयरूपी समुद्रमा तूफान उठ्न गएको छ जसमा क्रोध